

יונת שיר ממריאה אל התכלת

על ספרה של יערה בן-דוד לובשת בגד הפוך

ספר שיריה החדש של יערה בן-דוד, הנושא את השם המסקרן *לובשת בגד הפוך**, כולל מבחר מכל ספרי שיריה, שהראשון בהם "חיוג לילי" הופיע ב-1982. בחלקו האחרון של הספר מכונסים שירים חדשים שנכתבו בשלוש השנים האחרונות, והם מחזיקים כשליש או יותר מהיקף הספר.

מבנה הספר מאפשר, אם כן, מבט מקיף ורטרוספקטיבי על התפתחות שירתה של יערה בן-דוד ובכלל זה גם על תמורות פואטיות מעניינות ותהליכים שהיא עברה במבעי לשונה הפיגורטיבית. בתהליכים אלה נחשפים לעינינו המשתאות יסודות מהותיים וקבועים מזה, ושינויים מרתקים ומשמעותיים מזה. ההתפתחות הזאת מגלה בבירור ובוודאות שירה עשירה וייחודית, הבולטת ברמתה ובפואטיקה שלה. מסתבר שהקו המנחה והמהותי בשיריה של יערה בן-דוד הוא החתירה המתמדת לחשיפת המימד המטאפיסי הטמון בתופעות הקונקרטיות. אדגים זאת בהמשך במיוחד בשירים החדשים על רקע קודמיהם.

דומה ששלושה מפתחות ניתנו לקורא לשירה רבת ממדים זו: שניים סמליים ואחד מפורש. הראשון הוא העטיפה הקסומה של הספר, השני הוא שמו, ואילו השלישי הוא מסה פואטית, שהמשוררת צירפה בסופו של הספר, ובה פרשה באופן נועז את התפיסה הארס-פואטית המנחה את שירתה, את זיקתה לביוגרפיה שלה, ובמידה רבה גם תהליכים ותמות בכתיבתה השירית.

ונתחיל במפתח הראשון. על העטיפה שריקעה תכלת קסומה, מוצג קולאז' מעשה ידיה של המשוררת, שהיא גם אמנית קולאז' ואף אמנית בתחום הזימרה והמוסיקה. עטיפתו היפהפייה של הספר הולמת את הקסם המיוחד והנדיר של שירתה. במרכז הקולאז' יש כעין חלון המונח באלכסון על קרעי טקסט בשפה זרה. במרכז החלון מוצב סולם החורג מגבולותיו, ומסמל אולי מחסום, אך גם מעין סולם יעקב המוליך לשמיים של יצירה. ואולי בכך הוא מסמל גם את המאבק הפנימי המחפש איזון בין הכורח ליצור לבין החשש ממימוש (התייחסות לכך תופיע במסה הפואטית). בקצהו העליון של החלון מרחפת יונה

*יערה בן-דוד לובשת בגד הפוך, מבחר וחדשים, הקיבוץ המאוחד 2020, 210 עמ'.

יערה בן דוד ושער ספרה **לובשת בגד הפוך**

לבנה הפורשת כנפיה ועפה לה אל השחקים והעננים הלבנים, כמעוף אל השיחורר שבשירה. אכן רמז יש כאן לטיב שירתה. במסתה מצטטת המשוררת אמירה ייחודית משיר אחד שלה, "זה הרגע בו יונים עפות מבית החזה." ומהו אותו הרגע אם לא הרגע של הולדת שיר, עוד בטרם התגבש והתקבע במילים, שלדבריה הוא רגע תמציתי של טוהר?

ואכן, זו שירה שכלל אינה שגורה במקומותינו. זו שירה ברמה אחרת. ייחודה הוא בכך שאינה מהווה מבע ישיר לייסורי הנפש וכאביה או אף לשמחתה. המשוררת אינה "שופכת" בה את נפשה ישירות, אלא חותרת למבע מזוקק של הרגש במשמעותו המופשטת, המטפיסית, ובחתיירה זו באמצעות כוחה של הלשון היא חושפת עוד ועוד השתמעויות. על כן שירתה של יערה בן-דוד היא כמו יונה העפה לה לחופשי או כמו מי שעולה בסולם בכוחן של המלים הסוחפות, או בלשון המשוררת בשיר הקצר הפותח את הפרק של שירה החדשים: המילים "מציתות" זו את זו ויוצרות יחדיו מבע קסום וייחודי, כדבריה: "אבער ולא אחדל, / שְׁגַנְבַת פרומותיאוס אני" – בְּפִעֲרָה השירית הבלתי פוסקת שבאה לה כמו מאַשֵׁם הגנובה של האלים. המבע המילולי של

המשוררת נולד, כפי שהיא אומרת במסה, מתוך "שיח ייחודי" עם המילים. הן נאגרות כ"חומר", ובדרך החוצה הן עוברות כעין מוטציה, סוחפות ומציתות זו את זו, ועל כן השיר כתוצר מוגמר נושא בתוכו מקורות תרבותיים עבריים וכלליים, כמו המיתוס, למשל.

מה מניע את התהליך כולו?

מתברר כי השירים מתהווים מתוך תגובה רגישה למפגש הנפש עם העולם הסובב במימדיו השונים: עם הטבע והנופים, עם תרבויות שונות, עם העולם האנושי וגם עם העולם הפרטי, המשפחתי. ואף קורה שהמבט מופנה אל הקוסמי. המשוררת עצמה מציינת במסה, שכתבה את השיר הראשון שלה בנעוריה בעקבות ציור נוף. ואכן, בשירים החדשים אפשר להבחין בשיאו של המהלך אל הטבע ואל תרבויות זרות, במחרוזת השירים הקצרצרים והמרשימים שנכתבו בעקבות מסעה ביפן. השיר האחרון במחרוזת כמו נובע מקודמיו וכפועל יוצא מהם: "בלילה כבר שוקטים הקולות. / אֶהְבְּתִי, אמרה סַאקוּרָה בליבה, / היא עכשיו זהב כלוא בין סדקי קערית שבורה. / ניצוצות דמעה מטהרת בבריאה חדשה / יפתה עד מאוד, / כמו דבר לא נשבר."

המפתח הסמלי השני הוא שמו הנהדר ורב המשמעות של הספר, **לובשת בגד הפוך**. מדוע בחרה המשוררת בשם הזה הנטול מאחד משיריה? מן המסה הפואטית-אישית עולה שגם בבחירת השם משתקפת ראייתה העמוקה והמורכבת, "משום שהבגד הפוך נמצא בצומת של השתמעויות. הוא מגלה פנימיות ובה סימני תפרים, ריחות גוף וצבעים שלא דהו עם הזמן במגעם עם האור. הִבְטָנָה היא מהות אמיתית אף יותר מצידו של הבד הגלוי לעין (...)."
כי בגד הפוך שפושטים אינו אלא ביטוי לחשיפה קיומית של חיי נפש רבי גוונים. וכיוון שרק בכוחן של המילים ניתן לקלוט את "הריחות" הללו של "השאגה הבלתי כתובה" או של "הגעש הפגסוסי" של הסוס המכונף, כנאמר במוטו, ואז "להצית מילה בקודמתה" כאילו היתה גפרור – כך נוצר ומתהווה מבע עשיר, מרובד ובלתי צפוי, המתעופף לו כיונה אל שמי הדף.

והשירים עצמם מוכיחים כי ה"הפוך" הזה הוא האמת של הנפש במפגשה עם העולם והחתירה להבנת משמעותו גם באמצעות המשקעים התרבותיים המגוונים הטמונים בה. יערה בן-דוד מעידה: "יש בי שיח מתמשך עם מעגלי קיום ביוגרפיים, מיתיים, ארספואטיים, אקטואליים ואחרים." וכדוגמה היא מביאה את שירה הביוגרפי "זינגר – קולאז'", ההופך בסופו לשיר ארספואטי, על דודתה שגזרה בדים ותפרה ואילו היא, המשוררת יוצרת הקולאז'ים, בוראת מגזירי הבדים סיפורי בדים (בשני המובנים, כמובן).

אלא שתוך כך עוטים השירים כעין מסתורין. מעין מעטה דק מונח על החוויה הממשית או על האירוע הקונקרטי, ובעיקר על פרטי הביוגרפיה האישית. ומאחר שהם משמשים קטליזטור להתעוררות השירית, הרי המבע השירי נע באיזון שביר בין הקונקרטי למופשט, בין הפיסי לרוחני, או בין הגלוי לנסתר ובין הפתוח לסגור. על כן השירים תובעים תשומת לב מיוחדת מן הקורא. ועל האיזון השביר הזה בחייה ובמצבים המולידים את השירה, אומרת המשוררת כי אלה "מצבי גבול" בין ההפכים המתרוצצים בתוכה וגם בינה לבין הסובב. בין השאיפה להרמוניה לבין יצר ההרס, בין חיים למוות ועוד. על כן, אלה רגעים של עמידה על בלימה היוצרים שירה מתוך החיפוש אחרי האיזון שוודאי יהיה שביר.

אם בפרקים שקדמו לשירים החדשים חש הקורא שהשירים צפנו כעין סוד או תעלומה, הרי בשירים החדשים מתרחש תהליך מאוד מעניין שבו נפתח צוהר אל הקונקרטי וגם אל הביוגרפיה והדמויות הדומיננטיות בה, בעיקר של האם, האב, האח וכן התרכוזת בילדות, בהגירה לארץ ובמצב הפליטות. השירים נפתחים ונפרשים כמניפה צבעונית ומעודנת, ועם זאת תמיד מרחפת עליהם איזו משמעות שמעבר לרובד הנגלה, המוסיפה להם עמקות ויופי. אכן, כדברי המשוררת במסה, אין זו שירה נשית טיפוסית, אבל זו שירת אישה המפליגה אל מעבר לזהות הנשית. שירה ייחודית, מקורית ומרתקת המצריכה קשב רב של הקורא.

התהוותם של השירים ומחותם

עתה מתבררת חשיבותו של המפתח השלישי והעיקרי, הלא הוא אחרית הדבר של המשוררת בספר. ונציין שוב כי זו אמנם מסה פואטית-אישית, אבל נפרש בה באומץ וברמה פילוסופית מעין 'אני מאמין' ייחודי ומעניין ביחס לשירה בכלל ולשירתה בפרט: מקורותיה ותהליכי היווצרותה, תוך התבוננות רגישה ומהורהרת בעולם. הדברים מלווים בדוגמאות אחדות, המאפשרות להתחבר לצד הנסתר בעולם שירתה.

בפיסקה הראשונה של המסה מצהירה בן-דוד כי "השירה נותנת תוקף וטעם לקיומי". בסמיכות לאמירה זו ברוח פסוקו הנודע של דיקארט ("אני חושב משמע אני קיים") היא רומזת לתחושה הפוכה העולה בה לעיתים של הטלת ספק בשירה. ובפרדוכסליות הזאת ישנו עומק רב, כי גם בשירה שום דבר אינו חד משמעי. המורכבות שלטת בכל, והיא ניבטת גם מהמשקעים התרבותיים ומהרמיזות הספרותיות הרבגוניות.

לא פעם מתקשה הקורא הלא מיומן לפענח את השיר, כיוון שרצף האסוציאציות והדימויים מוליך בין תחומים רחוקים לכאורה זה מזה, אבל כולם חותרים, כאמור, למשמעות מטאפיסית שמעבר לקונקרטי. לעומת זאת, בשני החלקים האחרונים בספר – ב"איוון שביר" ובשירים החדשים – שירים רבים מתרכזים במצב האדם בעולם וברקע הביוגרפי, בתוכם מחזורי שירים חזקים וכובשי לב בעקבות מותם של האם, האח והאהוב.

שירים אחדים שנולדו מן הבגד ההפוך

אודה שהבחירה מתוך שפע השירים שלכדו אותי כלל לא היתה קלה. אפתח בשניים, שאחד מהם הוא השיר היפהפה בן שני החלקים "תיקון" (172).

א. "בעוד יְדֵי בְשָׁקִיפּוֹת הַבוּעָה / שֶׁל מִי הַכְּבִיסָה, פָּרַח חוֹט אֲבָק אֹר / מִן הַקְּצָה הַהוּא אֲלֵי. / קֶשֶׁת רַקְחָה מִמְנֵי צְבָעֵי פֶסְטֵל בַּעֲנָן / וְלֵב תַּמִּים פּוֹעֵלוֹ / הָלֵם אֲבִיב מֵאוֹחֵר. // הֵן כִּמְעֵט אֲזֹלְתֵי פְּלָאִים / וְהַתְּמַלְאֲתֵי אֶבְרָה מִחֲדָשׁ."

ב. "קֶשֶׁת נִדְרַכְתָּ בַּעֲנָן בֵּין שִׁמְשׁוֹת בָּאָה לְתִיקוֹן. / מֵה יִישָׁאֵר מִמְּנָה לְבַד מִלְפִּיתֵת מִחֲשֵׁבָה, / זָבוּב עַל דָּף לְבָן – "

הפתיחה ריאליית בתכלית, כשהעיתוי הוא שעת כביסה. אלא שמתוך בועת הסבון כמו "פָּרַח חוֹט אֲבָק אֹר" – כאילו פקדה את הדוברת איוון הבנה, הָאֶרֶה או בְּשׁוּרָה, ואז מתרחש כעין פלא של בריאה מאוחרת בתמונה הפיגורטיבית: "קֶשֶׁת רַקְחָה מִמְנֵי צְבָעֵי פֶסְטֵל בַּעֲנָן."

בספר דברים (פרק ל"ב פס' ד') נאמר על האלוהים כי "תמים פועלו" ורק צדק ויושר מנחים אותו. אבל כאן מדובר בלְבָה "התמים פועלו" של המתבוננת שהתמלא מחדש אביב חיים לאחר משבר: "אזלתי פלאים" – והנה, התמלאה "אֶבְרָה", כמו צמחה לה כנף למעוף חדש!

ב"טיול", השיר הנוסף שבחרתי, מופיע בחלקו השני משפט ייחודי, שדרכו ניתן להדגים את רצף האסוציאציות הלשוניות והרמיזות המקראיות האופייניות לשירתה של יערה בן-דוד. כאן הן באות לבטא סערה נפשית: "אז עלתה נפשי בְּשָׁאוֹנָה, בְּבִדְיָה לְבַדָּה מִנוּחַ לִכְף רַגְלָה. / קוֹנָה בְּמִשְׁכָּה שְׁנוֹת אֹר מֵאוּפֶל– יֵה." המשוררת "קוֹנָה בְּמִשְׁכָּה", כמו גוזלת לעצמה בדמיון ובאשליה אור ונחמה מאופל הקיום האנושי.

השיר רווי המשמעות הזה מתרכז במתבוננת, ומייצג לא מעט שירים אחרים של התבוננות בטבע, המצמיחה תובנות מטאפיסיות, והוא נפתח כך:

"בלילה בפארק הירקון הפתעה לבנה לאור פנס, / סירה ריקה עוגנת / כמו מיתה יפה משחררת מִשֶׁק איסוף כנף." אכן זו הפתעה. התמונה הקונקרטית של סירה ריקה עוגנת בלילה נטענת לפתע במשמעות אחרת ועוברת מעין מטמורפוזה למוות, המדומה לציפור שרחש כנפיה נפסק כשהיא אוספת כנף. המילה "איסוף" אסוציאטיבית למוות. אלא שכאן לא רוח טראגית נסוכה עליו, אלא חרישיות, רוח של תעלומה והשלמה.

והנה בא מהפך: "אז התמלאתי בִּירָח, מְעֵרוֹת עֵינַיִם וּפֶה / שְׁנֵי יָרְחִים בְּבִטְנִי, האחד לְמַעְצָבָה / והאחר בְּכֶסֶת מִשְׁחָק." כמו שני יָרְחִים טבועים עמוקות במשוררת, האם הם מטאפוריים לשני בני אנוש, שאחד מהם מת ושוכב לְמַעְצָבָה, בעוד האחר עדיין מִשְׁחָק על במת החיים ולשניהם מקום שווה בנפשה?

אמנם ניכרים כאן עקבות של צער, אֶבֶל, אובדן, כְּאֵב או קושי, אבל כמו ברבים משיריה של יערה בן-דוד, מתרחש לבסוף תיקון כלשהו, איזון קיומי.

דוגמה לכך הוא השיר רב המימדים, שכותרתו "אנומליות" (160) רומזת לשיבוש שחל ביקום ובבריאה. ואכן השיר מאיר באופן שונה את בריאת העולם על כל מורכבותה: "בריאת העולם במכה אחת היתה אהבה / ממבט ראשון. שִׁפְתֵי אופק נשקו למים ונפשקו / מהזוהר הצפוני עד תוגת מרחקים." תמונה קוסמית מרחבית שאינה מנותקת מן המימד האנושי-החושי, המכריע את הכף בסוף השיר: בעולם שנברא בהפרדה בין מים למים ומשתנה עם הפשרת הקרחונים, יש עדיין מי שחולם ומאמין במגע אנושי, כמו מְרוֹת הַמְדָּבָר. ומומלץ כמובן לקרוא את השיר במלואו.

בין השירים היפים, המסתוריים ומעוררי הסקרנות בחלק של השירים החדשים בספר אציין את "אור מהופך" (163), שנעדרת ממנו זהותו של ה"אתה" שאליו פונה הדוברת: "אף אחד אינו חופשי, אפילו הציפורים / כבולות לשמיים – שֶׁר בוב דילן. / היית דיבור ביני לביני, אור מהופך בשמחות, משורר של שיר אחד, כמו / אִם לילד אחד בחנק אהבה." אבל לא זהות ה"אתה" היא נושא השיר, ולא היא העיקר, אלא הכמיהה האינסופית כדחף תמידי לכתיבה.

על מהות שירתה של יערה אפשר ללמוד גם משני שירים ייחודיים, שאחד מהם, "פְּנִיִם", פותח את השער האחרון "שירים חדשים" והאחר, "התרת נדרים", סוגר אותו. כל שורה ב"פְּנִיִם" נפתחת במילה "בְּשֶׁבַח" ומתייחסת לתופעות קיומיות ומהלכים שונים בחיים, בטבע ובמיתוס, בנוסח תפילת יום הכיפורים. השיר נפתח "בשבח התבקעות הרימונים" וממשיך "בשבח הכפרה והמחילה", ואחר כך "בשבח הרגע המנתק סירה עגונה." (!). השבח מכון גם

לתרדמה ולמבט התם "בבוא מועד", כלומר למוות, כי "אין די מילים בגעש הפגסוסי" של השיר הנכתב עד פְּלוֹת.

ומה נרמז כאן? – ששירתה היא מסע אל המטאפיסי, ושמן הגעש הפנימי שבמפגש עם העולם על שלל מרכיביו, בהתמסרות אליו ובהפנמתו (ולא רק בהשתקעות בעצמי) נוצרת השלהבת המילולית שבאה לבטא אותו ואת האדם בעמידתו נוכח המוות. אכן, קיימת במשוררת מודעות לאפשרות הנפילה מהמעוף היצירתי, ובכל זאת היא מעיזה לצאת לקראתו.

ומה נאמר בשיר "התרת נדרים" החותם את שער השירים החדשים ואת הספר? – כותרתו היא "התרת נדרים", אך עיקרו ויודוי כאוב, מאופק כבתפילת יום הכיפורים על המוצאות את האדם בכלל ואת המשוררת בפרט במסע החיים. כל שורה בו נפתחת ב"על חטא", בין אם בחטאים נפוצים ובין אם בחטאים אבסורדיים. רק וידוי טוטאלי כזה יכול להוביל לבסוף לסיכום האומר ו"איברי מפיסים".

התמודדות עם הביוגרפיה האישית כחומר בְּעֵרָה מטאפיסי

כאמור, בשירים החדשים הולכים ונפרשים הרבה יותר פרקים מן הביוגרפיה האישית של בן-דוד מאשר בספריה הקודמים. אלא שאף הם תמיד ממריאים אל מְעַבָּר או חושפים מורכבויות פנימיות. ולהבנתי, הם מן היפים והקומוניקטיביים בספר. עולים מהם הילדות בארץ לאחר העלייה, ההגירה ומשמעותה, האינטראקציה עם דמויות האב והאם, ובמיוחד ההתמודדות עם מות האם, שמילאה מקום כה חשוב בחיי הבת, ועם מותו הטראגי של האב היחיד והאהוב, ופה ושם גם אינטראקציה עם קרובי משפחה אחרים, כמו הדודה הירושלמית.

מחרוזת שירי "הפליט" (עמ' 153), המעמידה במרכזה את הפליט הנס על נפשו מאזורי מלחמה ומצוקה ומבקש מקלט במדינות אירופה, מסתיימת בשיר החמישי המורכב והעובר מן המימד הקולקטיבי של ההגירה אל המימד האישי: "אני פליטת הגאות של הוריי שהיגרו מאור פְּשָׁדִים / בואכה הָלוֹם, הָלוֹמִי יין תמרים וצוויחת כינור תלוי על עַרְבִים. / בתוך הנדנדה הקטנה מילדות מֶפָה באוויר / נוסעת אל האור / מן האדמה / ואני בְּחִיקָה דיבור ראשון בקצה הערב, / דבש כלאיים תחת לשוני." ונזכיר ששורשיה של הפְּלִיטות בכל הדורות נטועים באברהם, הפליט הראשון שיצא מאור כשדים. הילדה בנדנדה הקטנה (הממשית

והמטאפורית) נקלטת בחיקה האימהי של הארץ החדשה, וזו מעניקה לה דיבור וקיום חדש בסינתזה של "דבש פְּלֵאִים" מכאן ומשם.

ולכאן מצטרף גם השיר על המורה בְּרַתָּה מכיתה א' "בה נשארתי כיתה / כי לא ידעתי לְאֵלִים אֲלֵמוֹת מילים, גם לא לְחַיֵּךְ מַסְכוֹת / בשפה הזרה." אבל מה שהיה קשוח בילדות מתגלה דווקא כאמצעי ליצירה מוקפדת ועשירה. כנראה שבזכות הפנמת דמותה הקפדנית של המורה למדה המשוררת עם הזמן להדק מילים ולהפוך אותן לתבניות שיר – על כן המורה בְּרַתָּה "בְּמוֹתָהּ היא דיירת משנה מוגנת בשירי. / פקוחת עיניים, דבש וְחֹנְרַת תחת לשונה / לשוני, כעת חיה." התיקון הושג בפיוס ובראייה הבוגרת. כמה הבעה יש בצירופים הלשוניים וברמיזות מתחומי משמעות כל כך שונים, ובעיקר כשהם יוצרים שלמות מפתיעה!

בין שירי הפליטות בחלק האחרון בספר מצוי גם השיר החזק רווי האמפטיה והמחאה "ילד מהגרים שוקולד מריר", המתייחס לסוגית הפליטים שהגיעו לארץ מסודאן ומאיריאה: "ילד זר שותק על תבוסת אביו שגורש / מעמל פְּפִיו, מכפילותו, והותיר מאחור / מהומת עיניים, הד מתפור, ייפוי כוח מדומה, אֲרָכָה."

בין השירים החדשים בספר מרשימים וחזקים במיוחד שירי המדור "שירים לאימי במותה", המתמודדים עם כאב לכתה של האם האצילה ובעלת תעצומות הנפש, ששרדה את כאב השכול על בנה. הוקדש לה כאן פרק שירים שנכתב בחייה ("ב'איזון שביר") ופרק שנכתב לאחר מותה (בשער האחרון בספר).

וכך נפתח אחד ממחזורי השירים עליה, הנושא את השם המיוחד "אינעוד כתבתי לה": "רחם אימי היה ביתי הראשון / רק עכשיו יצאתי ממנו בפרש וצווחה. / עירום ועריה מאהבה." מדהים. לא? מות האם עבור הבת הוא כמו הולדת טראומטית, יציאה מהרחם המגן, שהיה ביתה הראשון, ובצווחת כאב ופֶרֶש הוא נזרקת לעולם. כאב הבת אף מתגלה בניסיון ההיצמדות לזכר האם על ידי השחלת טבעת נישואיה המציתה "מכמני מגעים" בשרשרת התלויה על צווארה. וזו רק טעימה קלה מן העושר השירי האצור בשירים על מות האם.

ואכן, ייחודם וכוחם של שירי יערה בן-דוד במבחר *לובשת בגד הפוך* ניכר היטב ברב ממדיות שבו: בנושאים, בלשון השירית לרבדיה, בראייה האנושית ובתפיסת החיים והמציאות. זהו בהחלט מבחר מעורר התפעמות המזמין את הקורא הקשוב לחויית קריאה מרתקת, רגישה ומעמיקה.